

Vi og de andre

Litt om etnisitet, kultur og migrasjon

Thomas Hylland Eriksen

Universitetet i Oslo

I

I hine hårde dage, den gang da verden fremdeles var ung og lett å begripe for alminnelige mennesker – la oss si for rundt tyve år siden – var det ikke bare tilsynelatende lett å forstå seg på global politikk; det var også lett å dele verden inn i kulturelle sfærer, den så ut til å bestå av *kulturer* rett og slett. I Danmark ble det således talt dansk, og danskene var liberale protestanter med en bestemt type utseende, et særpreget kroppsspråk og en forkjærlighet for røde pølser og bajere; i Bangladesh levde bengalske muslimer med sine særegne skikker og tradisjoner, hver av stammene i Kenya hadde sin kultur og sitt språk, og så videre. Ifølge det rådende verdensbildet hadde disse kulturene forholdsvis lite kontakt med hverandre, selv om der var noe gjensidig påvirkning. Kulturkontakten, som oppstod gjennom misjon, bistand, migrasjon og spredningen av moderne institusjoner som staten og det kapitalistiske arbeidsmarkedet, medførte bestemte problemer som skyldtes at adskilte kulturer, hver med sin særegne indre logikk, møttes. Resultatet ble gjerne misforståelser og konflikter, og ganske ofte var resultatet at den politisk sterkere kultur kom til å dominere den politisk svakere. Ofte ble dette kalt kulturimperialisme – et ord som i dag nærmest har havnet på Historisk Museum, men som kunne høres daglig for ikke så veldig mange år siden.

En slik forståelse av kultur og kulturforskjeller, som var grunnleggende i europeisk åndsliv helt siden romantikkens dager, og som har vært avgjørende i såvel nasjonalistisk ideologi som i kulturanthropologisk metode, fortoner seg i dag som

gammelmodig og utdatert. Denne brå endringen skyldes i noen grad at vår tenkemåte har forandret seg, men langt viktigere er det at verden har forandret seg. Selv om det aldri har vært tilfellet at kulturer har vært isolerte og uten særlig kontakt med hverandre, og at deres påståtte isolasjon ofte har vært overdrevet både av forskere og andre, så blir mulighetene for en kultur til å isolere seg nå mindre for hver dag som går. Både økonomi og politikk blir globaliserte – det vil si at stadig flere prosesser berører mennesker på vidt forskjellige steder og ikke uten videre kan tilbakeføres til ett sted. På grunn av utviklingen innen kommunikasjonsteknologi, skjer flyten av penger, varer, mennesker, ideer og makt stadig mer friksjonsfritt og hurtig over hele verden. Det har vært en enorm vekst i flytrafikken de siste femti årene, og billettene blir stadig billigere. Satellitt-fjernsyn, Internett og beslektede teknologier skaper i tiltagende grad en verden uten forsinkelser, hvor visse hendelser kan finne sted overalt samtidig, og hvor avstander skrumper.

Samtidig skaper de store forskjellene i livsmuligheter mellom land og regioner en ustabil situasjon, og gjør det blant annet attraktivt for en del mennesker fra fattige land å forflytte seg permanent eller midlertidig til rike land. Selv i geografisk marginale land som de skandinaviske, merkes dette.

Det sier seg selv at endringer på denne skalaen får konsekvenser på det kulturelle plan, og fremtvinger nye måter å tenke om kultur og kulturelle forskjeller på. Enkelte mener at globaliseringsprosessene fører til at alle vesentlige kulturforskjeller oppheves, og at mennesker over hele kloden blir mer og mer like. Dette synet finner vi både hos optimister som idéhistorikeren Francis Fukuyama, som håper at hele verden etter hvert vil ligne økonomisk og politisk på USA, og hos pessimister som antropologen Claude Lévi-Strauss, som sørger over at et stort kulturelt mangfold er i ferd med å gå tapt. Et annet perspektiv, som av åpenbare årsaker er utbredt blant intellektuelle i fattige land, retter søkelyset mot globaliseringens nykolonialistiske aspekter, og viser hvordan økonomiske forskjeller vedlikeholdes, samt hvordan den tilsynelatende grenseløse åpenheten i globaliseringens tidsalder også fungerer grensesettende og marginaliserende.

En tredje innfallsvinkel, som er den mest relevante her, undersøker hvilke nye former for kulturell variasjon som utvikles innenfor rammene av en global modernitet, for modernitet betyr ikke det samme som kulturell likhet. Som antropologen Ulf Hannerz uttrykker det: Globalisering av kultur skaper ikke globale

mennesker. Derimot skaper globaliseringen *kulturelle kreoler*, mennesker som lever i skjæringsfeltet mellom ulike kulturelle tradisjoner, som bombarderes med impulser, forventninger, krav og muligheter fra flere kanter hele tiden, og som fortløpende skaper seg selv ikke på bakgrunn av ferdige oppskrifter, men ved å sette sammen et mangfoldig kulturelt stoff på sin egen måte.

II

Er Norge fremdeles norsk? I en viss forstand er svaret naturligvis ja. Landet er stadig en politisk suveren stat, med en mengde felles offentlige institusjoner, med en rik og mangfoldig offentlighet som inkluderer alt fra frivillige organisasjoner til riksdekkende aviser, og med bestemte skikker og sedvaner som oppfattes som typisk norske. Imidlertid kommer forestillingen om det kulturelt norske under sterkt press i vår tid: Innholdet i den nasjonale kulturelle identitet er omstridt, foranderlig, flertydig og utydelig i Norge som i de fleste andre land. Den viktigste årsaken er at den kulturelle kreoliseringen skaper et misforhold mellom kart og terreng. Det gamle kartet presenterer en verden av kulturelle øyer; innenfor hver øy lever mennesker på en bestemt måte, følger bestemte tradisjoner og så videre; men det er forholdsvis lite kontakt mellom øyene. Det er uhyre vanskelig å manøvrere etter dagens terreng med et slikt kart. Derfor er en ganske stor del av den intellektuelle offentlighet i gang med å revidere det. (Naturligvis går det også an å forandre terrenget slik at det svarer til det gamle kartet; denne løsningen kalles etnisk rensning, og skal ikke tas opp her.) Dette får blant annet uttrykk ved at historien splittes opp i ulike historier, nye nyanser og et nytt mangfold innarbeides i forestillingen om norskheten, og nye grupper av mennesker får tilhørighet her både subjektivt og objektivt.

Innvandringen til disse landene har fått flere typer av kulturelle konsekvenser, og ikke alle er like åpenbare og lette å få øye på. De nye innbyggerne har altså ikke bare beriket oss med et nytt mangfold, blott og bart ved sin tilstedeværelse, som bærere av fremmede språk, religioner, matskikker og klesvaner. Den har også påvirket oss direkte og indirekte. Så sent som i 1980 fantes det ingen indiske restauranter i Oslo. I 2006 er det ca. ti stykker bare på Majorstua, og praktiske instant-pakninger med indisk mat har begynt å dukke opp i alminnelige supermarkeder uten en eneste indisk kunde. Den mest populære dansemusikken

blant ungdom for tiden, for å nevne et annet eksempel, kan beskrives som en udogmatisk blanding av elektroniske maskinrytmer, jamaicansk studiomaniplulasjon og afrikanske eller asiatiske impulser. Endelig har den nye situasjonen med permanente ikke-europeiske minoriteter også gjort det mulig for oss å oppdage vårt eget mangfold, hjernevaskede som vi er fra barnsben av til å tro at vi er kulturelt like. Vi begynner å lære oss å lese kulturelle forskjeller, også der vi trodde at de ikke fantes. Vi oppdager at konservative muslimer fra Pakistan og konservative kristne fra Vest-Norge har mye felles kulturelt sett; vi oppdager også at ungdomskulturen i deler av København har mer felles med ungdomskulturen i Brooklyn enn ungdomskulturen på Bornholm eller i Sønderjylland, og så videre. Dersom man skulle forsøker å "integre" innvandrere til norske juleskikker, for eksempel, vil man meget raskt oppdage at norske juleskikker varierer dramatisk mellom landsdelene. Når det gjelder den sakrale julaftens middag, for eksempel, spises det som kjent svineribbe i Sørøst-Norge, pinnekjøtt i Vest-Norge og torsk i Nord-Norge. I tillegg har mange norskinger begynt å tilpasse seg helseprofetenes propaganda og den allmenne amerikaniseringen av forbruksvanene, og har følgelig konvertert til kalkun (mens vegetarianisme, på sin side, er forbausende lite utbredt i landet). Det interne mangfoldet er med andre ord langt større enn vi lærte på skolen, hvor vi i god nasjonsbyggende ånd lærte at alle nordmenn er like hverandre og forskjellige fra alle utlendinger.

Når jeg sier at datostempelet forlengst er gått ut på denne typen kulturgeografi, så er det ikke dermed også sagt at kulturforskjeller har opphørt å eksistere, men – for å bruke en metafor fra McLuhan og Baudrillard – snarere at de har *implodert*. Kartet over kulturell variasjon i verden er blitt en umåtelig kompleks mosaikk, hvor bitene blir stadig mindre og mindre, og hvor hver og én kan føle fellesskap med noen i en type situasjon og med andre i en annen type situasjon. Kulturelle likheter og forskjeller er overlappende og flertydige. Denne innsikten burde være lett å tilegne seg for skandinaver: I visse henseender har dansker et eksklusivt dansk fellesskap, men det står ikke til å nekte for at de i andre henseender har noe felles med nordmenn og svensker som de ikke deler med f.eks. grekere.

Migrasjonen skaper en situasjon der kulturell og stedlig tilhørighet blir flertydig: Første generasjons innvandrere fra pakistansk Punjab, for eksempel, er ikke helt hjemme i Norge og vil vel aldri være det, men de kan ikke føle seg helt

hjemme i Pakistan heller. På visse områder er de blitt fornorsket; på andre måter er de stadig pakistanske. Dette er en av grunnene til at myndighetenes integrasjonspolitik på mange måter har vært mislykket i de skandinaviske landene. Man har stilt innvandrere overfor et umulig valg: Enten beholder du din kultur og er stolt av den, eller så blir du helt dansk, svensk eller norsk. Ingen av delene er gjennomførbare i praksis, ganske enkelt fordi situasjonen her er både-og og ikke enten-eller.

Faktum er at vi alle i større eller mindre grad er kulturelle kreoler: Vi er alle blandinger av forskjellige typer av påvirkning som kan spores tilbake til mange steder og tider; vi snakker her ikke om et "innvandrerfenomen", selv om kulturblendingen kan være lettere å få øye på hos innvandrere enn hos innfødte. Tydeligst er kulturblendingen eller kreoliseringen hos ungdom og annen generasjons innvandrere.

III

La meg uttrykke det slik: I min forskning i det fler-etniske øysamfunnet Mauritius har jeg undersøkt betingelsene for fellesskap; hva som må til for at kristne, hinduer og muslimer skal føle at de tilhører ett og samme samfunn. For noen år siden skrev jeg en tekst om etnisk blandede ekteskap, der jeg argumenterte for at fortiden nå blir mindre viktig som kilde til identifikasjon for mauritierne, og at etnisk identitet sannsynligvis vil bli mindre relevant, blant annet fordi stadig flere mauritiere har eller er barn av blandingsekteskap. Jeg sendte artikkelen til en venn på universitetet i Mauritius, som sendte sine kommentarer etter noen uker. Han mente at jeg la for stor vekt på kreoliseringsprosessen, på bekostning av andre ting. Min kollega, som er av indisk opprinnelse, skrev at da han var ung, betød hinduismen og indisk tradisjon ingen ting for ham personlig. Han hadde tatt sin doktorgrad i Frankrike, var gift med en engelsk kvinne, og hadde alltid oppfattet seg som et moderne individ, en kreol om man vil. For noen år siden hadde han ikke desto mindre oppdaget en lenge undertrykt trang til å reise til India for å oppsøke historiske minnesmerker, museer og sine forfedres territorium. Han hadde kjøpt det historiske eposet *Mahabharata* på video, han hadde oppfrisket sine hindikunnskaper og hadde i det hele tatt tilegnet seg en indisk kulturell identitet som han tidligere ikke hadde brydd

seg om. Hans mer generelle poeng overfor meg var at man når et punkt i livet der fortiden, røttene og historien plutselig får større betydning. For hans del hadde dette inntruffet da han rundet de førti, samtidig med erkjennelsen om at han personlig trolig hadde mer fortid enn fremtid.

Ungdom er altså bærere av fremtiden fremfor noen. Ungdom har ennå ikke forstått at de er dødelige. De blir ikke holdt igjen av en sterk og insisterende fortid, de har for kort vei tilbake til sine barndomsminner til at de skulle begynne å romantisere dem, de er kommet for kort i sitt livsløp til å henfalle til nostalgi. De er mer hjemme i sin tid enn noen av oss andre, som måler de daglige forandringene opp mot våre erindringer, og som føler det stadig tyngre å måtte tilpasse oss alt det nye som ugyldiggjør vår barnelærdom og tvinger oss til å lære noe nytt lenge etter at vi håpet at vi var utlærte. Ungdom føler seg ikke utlærte; for dem fremstår forandringer som utfordringer snarere enn som trusler.

På denne bakgrunn er det alt annet enn forbausende at motstanden mot innvandring og skepsisen til såkalte fremmedkulturelle er størst blant eldre mennesker. Eldre innbyggere av Oslo vil nemlig ha hatt sin barndom og ungdom i et etnisk relativt ensartet miljø; de er formet som personer i en tid da innvandringen begrenset seg til krigsflyktninger fra Europa og senere politiske flyktninger fra Ungarn og Tsjekkoslovakia. For dem å se bydeler de er vokst opp i bli dominert av tyrkere og pakistanere, med sine fremmede lukter og sedvaner, kan lett oppleves som et forræderi mot deres barndomserfaringer. Det er den verden vi opplevde som barn og ungdom som lettest fremstår som naturlig senere i livet. Å være "ung av sinn" betyr jo ellers å ha en positiv holdning til overraskelser og forandringer, noe som for øvrig er en oppskrytt sinnstilstand i våre dager.

For en skandinav av min generasjon ser verden annerledes ut. Min mormor syntes det ble fryktelig mange indere i London etter hvert, men for oss er det den naturligste ting av verden at hele Queensway i Londons West End er full av innvandrerbutikker, at halvparten av taxisjåførene i Danmark og Norge er innvandrere, og at det selges hvitløksoliven og rogan josh på supermarkedet. Dersom innvandrerne forsvant fra Oslo, ville jeg oppleve det som et forræderi mot min barndom og ungdom: da ville byen ikke lenger være den jeg har mine erindringer knyttet til.

De innvandrere og barn av innvandrere som i dag vokser opp i de skandinaviske landene, har til forskjell fra sine foreldre ikke noe annet hjemsted. Det ville være absurd å kreve av dem at de skulle reise hjem. For hvordan kan man reise hjem til et land hvor man kanskje aldri har vært; hvor man i beste fall har tilbrakt noen ferier? Deres tilhørighetsfølelse her er imidlertid flertydig. På den ene siden går de på norsk skole og innsosialiseres der til en sosialdemokratisk, egalitær væremåte hvor kjønnsforskjeller blir bagatellisert og nedtonet, hvor man forventes å være fri og selvstendig fra en ganske tidlig alder, og hvor de personlige valg tillegges stor betydning. I fritiden forventes de å delta i sin generasjons sosiale liv, enten det dreier seg om fotball eller festligheter. Samtidig lever de i en familiesituasjon som stiller ganske andre og ofte motstridende krav; hvor lojalitet og trygghet kanskje verdsettes høyere enn frie valg, hvor det tales et annet språk enn norsk, og hvor forholdet mellom kjønnene og generasjonene er forskjellig fra skolesammenhengen. I en viss forstand, og med visse forbehold, kan man si at to verdener møtes i disse unge; ikke slik å forstå at de to verdenene er gjensidig utelukkende, men på den måten at de bygger på ulike sett av kulturelle koder. De unge som lever i en slik situasjon blir dyktige til å svitsje mellom kodesett, og mange av dem klarer det utmerket. Ofte trives de utmerket med en både-og-situasjon, selv om det av og til oppstår situasjoner preget av enten-eller, som for eksempel kan ha å gjøre med ekteskap.

Det er en generell tendens blant sosialarbeidere, politikere og eksperter til å undervurdere menneskers, og spesielt ungdoms, evne til å leve i et komplekst kulturelt univers. Annen generasjons ungdom blir eksponert for tradisjonelle verdier fra Midtøsten og for moderne eller endog postmoderne verdier fra Skandinavia; de går kanskje på koranskole om kvelden, men de ser også amerikansk såpeopera på tv; mange av dem er perfekt tospråklige i norsk og f.eks. punjabi eller tyrkisk; de kan fungere egalitært på skolen og hierarkisk hjemme; alt dette kan de få til – riktignok ikke friksjonsfritt, men likevel – uten å havne i en identitetsmessig spagat. Så lenge de kan ha en trygg personlig identitet, er ikke noen éntydig kulturell identitet nødvendig for at de skal overleve mentalt.

De fleste av dilemmaene annen generasjon er utsatt for, er ikke spesifikke for etniske minoriteter i Vest-Europa. Spenningen mellom frihet og trygghet kan gjenfinnes i alle samfunn som gjennomgår en moderniseringsprosess. Praktisk talt alle populære indiske filmer tar opp forholdet mellom kjærlighetsekteskap og

arrangerte ekteskap; for ikke svært mange år siden var det også vanlig i Skandinavia at unge piker ikke fikk gå ut om kvelden og at man så godt som aldri så kvinner alene på bar medmindre de var prostituerte; og drakampen mellom familien og individet, mellom tryggheten og friheten, er et grunn tema i en ganske stor del av den tidlige moderne realistiske europeiske skjønnlitteraturen. Kulturen forandrer seg, ofte svært hurtig.

Ungdom representerer fremtiden, har jeg sagt, og det er tautologisk sant. Det neste spørsmålet må bli hvorledes denne fremtiden vil arte seg. Det vet vi ikke, men vi kan saktens gjette ut fra det vi vet.

Ungdom i moderne samfunn har generelt en svakere etnisk og nasjonal identitet enn voksne mennesker. Deres gruppefelleskap bygger oftere på generasjonstilhørighet enn på nasjonalitet. Ettersom de fleste av dem ennå ikke har begynt å arbeide, skaper de sin personlige identitet gjennom konsum snarere enn gjennom arbeid. De er usikre og søkende; for å uttrykke det antroposofisk, kan vi si at de ikke er ferdig inkarnerte; som individer er de ennå i sin vorden. Derfor er de særlig mottagelige for påvirkning fra reklame, massemedier, venner og opinionsdannere. Derfor skal ingen forbauses over at ungdomskultur i en globalisert tid synes å være løsrevet fra nasjonale grenser og etniske røtter. Man kan se de samme vendte baseball-caps i Nairobi og i Reykjavik; skateboards dukket opp som identitetsskapende alternativ til rulleskøyter omtrent samtidig i hele verden; Led Zeppelin var på midten av syttitallet like populære i Brasil som i Tyskland; discomusikken slo an på Mauritius og i California nesten samtidig rundt 1975, og er i sin tur blitt erstattet av house og techno som dominerende dansemusikk overalt på omtrent samme tid. Ungdom er *ekstremt ufikserte*; de er mottagelige for impulser, de er sårbare og foranderlige.

Ut fra denne beskrivelsen vil mange trekke den slutning at ungdom er de kreoliserte mennesker *par excellence*; de er på ingen måte belemret med dype og forpliktende erindringer som danner uløselige bånd til fortiden; de er vidåpne og har en fabelaktig evne til å skape en helhet av den mitraljøseilden som utgjør den kulturelle påvirkningen i vår tid. Det er sannsynligvis bare ungdom som er i stand til å forstå sammenhengene på en fjernsynskanal som MTV. For oss forstenede gamle fremstår MTV derimot vanligvis som en kaleidoskopisk og uforståelig kakofoni.

Det er uten tvil riktig at ungdom mer enn andre grupper i samfunnet legemliggjør den postmoderne kulturforståelsen jeg skisserte innledningsvis: kulturen som et mangslungent og komplekst felt der alt flyter og blander seg i uforutsigbare mønstre som ustanselig forandrer seg. Likevel skal vi være forsiktige med å trekke bombastiske slutninger om fremtidens kultur og identitetsgrupper på denne bakgrunn. Blant annet skal vi ikke glemme at ungdommer en gang vil bli voksne, og at deres verden blir mer fastfrosset for hvert år som går mot de førti.

IV

I den ufikserte, flytende ungdomstiden er vi alle tvunget til å treffe en del forpliktende valg, for eksempel med hensyn til utdanning og kanskje med hensyn til ekteskap. Som en generell formel kan vi si at valgmulighetene og fleksibiliteten skrumper inn etter hvert som vi blir eldre; både fordi det er en voksende andel av våre liv som ligger bak oss, noe som gir oss stadig mindre fremtid; og fordi valgene forplikter. Jeg skal se nærmere på én type valg, som ikke har å gjøre med yrkeskarriere – selv om dét kunne ha vært interessant nok – men som har å gjøre med kulturell identifikasjon hos annen generasjons ungdom.

På den ene side har ungdom i vårt nåtidige samfunn et fantastisk mangfold av erfaringer som gir dem et stort kulturelt repertoar, og som iallfall i teorien gir dem muligheter til å knytte an til mange ulike typer av grupper, som ikke nødvendigvis bygger på etnisk eller religiøs tilhørighet. På den annen side blir annen generasjons ungdom eksponert for motstridende verdisett, og de blir ganske ofte konfrontert med en oppfatning hos de innfødte om at de egentlig ikke hører til der. Dels skjer dette i daglige situasjoner, som når en eksotisk utseende gutt med hele sin oppvekst i Oslo blir spurt om han forstår norsk; dels skjer det også på arbeidsmarkedet og i boligmarkedet, hvor det er grunn til å gå ut fra at den etniske diskrimineringen er mer utbredt enn det som hittil er påvist statistisk.

Enkelt uttrykt kan vi si at annen generasjons ungdom i denne situasjonen står overfor tre typer av muligheter: *ren identitet*, *bindestreksidentitet* eller *kreolsk identitet*. La meg kort beskrive dem. Den rene identiteten er det puritanske valg; det er dette alternativet som tilbys av konservative religiøse og identitetspolitikere. Denne identiteten bygger på en kontrast – og ofte en konflikt eller et fiendebilde – til

de andre; det er takket være mine forskjeller vis-à-vis de andre, enten de er pakistanere eller svensker, at jeg fremstår som et autentisk menneske med krav på en fast og udiskuterbar gruppetilhørighet. Fordelen med dette identitetsvalget, sett fra den enkeltes synsvinkel, er at det skaper orden, oversiktliggheit og forutsigbarhet. De rene identitetene, enten vi velger å kalle dem fundamentalistiske eller ikke, nøytraliserer det kaos som preger omgivelsene og fritar individet fra ambivalens og vanskelige valg. Som en streng *pater familias* setter de rene identitetene klare grenser, definerer regler for oppførsel og forbyr forhandling om verdier og moral. Mange minoritetsmedlemmer i Vest-Europa har latt seg friste av rene identiteter, som blant annet kan være et middel til å skaffe seg et positivt selvbilde i en situasjon der man blir systematisk diskriminert av majoriteten. Resultatet er imidlertid både mangelfull integrasjon og store personlige frustrasjoner, ettersom de rene identitetene må oppleves som tvangstrøyer når de skal annammes i kreolske omgivelser.

Bindestreksidentitetene er forsøk på å bygge bro mellom to adskilte kategorier; tyrkisk-dansk, norsk-amerikansk, kurdisk-svensk og så videre. Ganske mange medlemmer av etniske minoriteter beskriver sin identitet på denne måten. De har sitt morsmål og kanskje sine barndomsminner fra sitt hjemland, men samtidig har de tilpasset seg det nye landet. De lever tyrkisk innenfor husets fire vegger, men så snart de går ut i en offentlig arena, blir de inntil et visst punkt norske. Bindestreksidentitetene forutsetter imidlertid at det stadig er tydelige forskjeller mellom de to kulturene det er tale om. De blir etniske identiteter i et multi-etnisk samfunn av omtrent samme type som de etniske identitetene fungerer i et land som USA, hvor innbyggerne er integrert i felles institusjoner, men hvor etniske nettverk fortsetter å bestemme både politisk lojalitet og viktige aspekter ved privatlivet.

Den tredje identitetsmessige tilpasningen, som jeg har kalt den kreolske, skiller seg fra de to første ved ikke å anerkjenne eksistensen av rene, atskilte kulturer. Der de rene identitetene setter grenser omkring én kultur og bindestreksidentiteten omfatter to, er den kreolske identiteten en blanding som har nådd et punkt hvor det ikke lenger lar seg gjøre å operere med bindestreker og grenser. De som identifiserer seg på denne måten kan gjerne være f.eks. muslimer, men de kan også drikke bajere og spise svinestek. De har kanskje sex før ekteskapet, samtidig som de aksepterer å gifte seg i henhold til foreldrenes ønsker. Noen av dem spiser pizza med tabascosaus,

leser Hürriyet, Newsweek og Politiken, går i moskeen den ene dagen og på diskotek den neste. Det er denne identitetskategorien som på det subjektive plan virkeliggjør de objektive kulturelle forandringene jeg beskrev i begynnelsen av dette foredraget. Der den rene identiteten forsøker å stenge kreoliseringen ute og bindestreksidentiteten på ganske oppfinnsomt vis forsøker å manøvrere i et nytt terreng med et gammelt kart, har den kreolske identiteten gått til anskaffelse av et nytt kart.

Nå kan det virke som om jeg har beskrevet et slags utviklingsforløp, som begynner med etnisk forskansning, går via en mellomløsning med bindestrek og ender med kreolisering og oppløsning av grenser. Dessverre, får man kanskje si, forholder det seg ofte *omvendt*. Mange innvandrere til Skandinavia var lite opptatt av tilhørighet og kulturell identitet da de kom hit. De hadde et avslappet forhold til sin religion, som de praktiserte uten å gjøre noe stort nummer av det; de hadde ingen sterke meninger om morsmålsundervisning og Koranskoler, og de tilpasset seg vertssamfunnet uten å protestere. Ganske snart oppdaget de imidlertid at de ble betraktet som fremmede, som *Gastarbeiter*, selv etter flere år, og de overtok de innfødtes kategoriseringer og ble vant til å tenke på seg selv primært som tyrkere, pakistanere, vietnamesere og så videre. Etter Murens fall, og særlig etter Gulfkrigen, har kategorien "muslim" overtatt for flere av disse identifikasjonene, både utenfra og innenfra. Når medlemmer av disse gruppene så oppdager at de ikke får lik behandling i praksis selv om det skulle ha vært slik i teorien, reagerer mange av dem med kulturell puritanisme og identitetspolitikk. (I parentes bemerket: Dette har ikke nødvendigvis noe med den islamske vekkelsesbølgen å gjøre. I Norge er de mest militante identitetspolitiske gruppene, bortsett fra nordmenn og samer, av afrikansk opprinnelse.) Generelt er *identitetshypokondri* en av vår tids alminneligste lidelser; man går og kjenner og føler på sin identitet med en nagende følelse av at det kanskje kan være noe galt med den, og så havner man kanskje hos en mullah, en romanforfatter, en professor eller en sexpartner for å oppnå helbredelse.

Det er altså ikke videre enkelt å generalisere om "innvandrere". På grunn av variasjoner med hensyn til praktisk talt alt unntatt deres livslange status som innvandrere i disse samfunnene, gjør de ulike livsvalg på bakgrunn av ulike betingelser. Noen av dem insisterer på å være helt norske, riktignok på sin måte; andre betrakter Norge som et land de tjener sine penger i, og drømmer om

hjemreisen; igjen andre forsøker å gjenskape en mytisk tradisjonell kultur i fremmede omgivelser. Ungdom har ennå ikke truffet sine valg, og det er derfor de generelt fremstår som mer hybride, mer kreolske enn voksne.

V

La meg til slutt vende tilbake til de teoretiske refleksjonene jeg begynte med. Enkelt uttrykt kan vi si at det er to måter hvorved kultur skapes, videreføres og defineres. Den ene kan sammenfattes i begrepet *røtter*. Kultur er ifølge dette perspektivet trygghet, historie og skjebnefellesskap; det virker bakfra på måter som ikke lar seg velge bort. Kulturen er preget av dyp indre sammenheng og er generasjonenes destillerte visdom. Vi står alle i bunnløs gjeld til våre forfedre, og den kan bare betales gjennom betingelsesløs troskap til deres verdier og levemåte. Å svikte dem, for eksempel ved å skifte språk eller religion, er høyforræderi.

Det andre perspektivet kan tilsvarende beskrives ved hjelp av begrepet *impuls*. Ifølge dette perspektivet skapes kulturen dynamisk og fortløpende, den forandrer seg, og den er rettet mot fremtid snarere enn fortid. Fortiden er stort sett ugyldig som rettesnor for handling ettersom enhver tid krever sine diagnoser og sine løsninger. Indre sammenheng finnes ikke i et bestemt kulturelt univers, men i den helheten hvert individ skaper.

For å få et komplett bilde av kulturelle prosesser, må begge dimensjonene tas med – både fortid og fremtid, både skjebne og valg. De fleste mennesker forsøker å kombinere perspektivene, selv om det vil være en tendens til at én av dem gis forrang. Og en politikk som skal klare å hanskes med en kompleksitet av denne typen må, før den begynner å bekjempe diskriminering på arbeidsmarkedet, gjøre seg flid med å skille tydelig mellom kulturell og politisk identitet, slik at det blir mulig, uten å oppleve identitetsmessig hypokondri, å være politisk norsk og samtidig være for eksempel muslim med tyrkisk som morsmål. Da vil det bli mulig for minoritetene å velge både konservative og radikale løsninger, og en slik valgmulighet er faktisk en nødvendig betingelse dersom man ønsker å unngå etnisk forskansning, nye klasseskiller og militant identitetspolitikk.

Ettertanke: Hva slags mennesker finnes – egentlig?

I en av sine filosofiske noveller omtaler Jorge Luis Borges “et visst kinesisk oppslagsverk” som inneholder en liste over hva slags dyr som finnes: “(a) dem som tilhører keiseren, (b) balsamerte, (c) tamme, (d) pattegriser, (e) sirener, (f) forunderlige, (g) løshunder, (h) inkludert i denne klassifikasjonen, (i) skrekkslagne, (j) utallige, (k) tegnet med en meget fin kamelhårpensel, (l) og så videre, (m) som nettopp har knust vannmuggen, (n) som på langt hold ser ut som fluer.”

Hva slags dyr finnes? Det kommer tydeligvis an på hvem som lager klassifikasjonssystemet (taksonomien). Og hvordan er det med mennesker? Finnes kvinner, bergensere og professorer? Det kommer an på hva man betrakter dem med. Tenk bare på “negerdebatten” i norsk presse for noen år siden. Det gjengse synet blant de etnisk norske som deltok i debatten, var: “Hvorfor skal vi ikke kalle dem negre, hvis det er det de er?” Legg merke til formuleringen *det de er*. Den minner om en utbredt, besvergende måte å bruke ordet *egentlig* på. Og hvis man opponerer og foreslår alternative ord og uttrykk (f.eks. kenyaner, mann, student...), så fremstår man enten som en farlig sosialkonstruktivist (les: uansvarlig kunnskapsrelativist) eller en politisk korrekt kannestøper.

I mellomkrigstidens Sør-Afrika gikk en livlig debatt om raseskillets fremtid. Mange var imot ethvert raseskille, og i deler av Kapp-provinsen hadde fargede (av blandet avstamning) allerede stemmerett. Det historiske tilbakeskrittet apartheid lå fremdeles et par tiår inn i fremtiden. Noen av raseskillets tilhengere begrunnet segregering ved å snakke om kultur. Med indirekte støtte i amerikansk kulturanthropologi og tysk etnologi, hevdet de at xhosaer, zuluer og “hvite” var så kulturelt forskjellige at de bare kunne ta skade av overdreven kontakt.

Argumentasjonen ble brukt for hva den var verdt av politiske ledere, men de kom raskt opp i et problem. De såkalt fargede var generelt ikke kulturelt særlig forskjellige fra de “hvite”. Mange av dem hadde samme type utdannelse, jobb, religion, språk og livsstil som hvite. For å unngå å gi fargede like rettigheter, fantes til

slutt bare ett argument: Utseende. Noen reagerte, de krevde retten til å være mer enn en hudfarge. Og de fikk svar på tiltale. Som en irritert spaltist i *Die Burger* skrev på 1920-tallet: "Hvorfor skal vi ikke kalle dem fargede, hvis det er det de er?"

Det var da jeg nylig leste om denne debatten fra tiden før apartheid, at jeg ble minnet om "negerdebatten".

Ord er uskyldige, sier dere? Kanskje det, men ikke når de utgis for å være den eneste mulige beskrivelsen. Ta debatten om "innvandrerkriminalitet" i Norge tidlig på 1990-tallet. Begrepet er i seg selv krenkende, men det er ikke hovedsaken. Lesning av kriminalstatistikken bekreftet at "innvandrere" var overrepresentert med hensyn til visse typer vinningsforbrytelser. Så hadde betegnelsen "innvandrerkriminalitet" altså noe for seg likevel, selv om alle som brukte ordet betydde at bevares, det er ikke den jevne Abdullah vi vil til livs, men man kan jo ikke benekte tallenes tale!

Men så kunne man likevel det, for tallene talte med flere tunger. Nærlesning av statistikken viste nemlig at det var en tydeligere sammenheng mellom kategorien "unge, enslige menn i byer" og kriminalitet enn mellom "innvandrere" og kriminalitet. Det var relativt sett mange unge, enslige menn i byene blant innvandrere. Statistikken sa altså noe annet enn den ble påstått å si.

Hva slags skapninger finnes i verden? Carl von Linné, den store svenske naturforskeren, mente at han hadde klassifisert godt over halvparten av alle arter som fantes. Totalt kom han til 26 500 med stort og smått. I dag er det totale antall beskrevne arter nær 1,5 millioner.

Linnés kriterier er heller ikke uproblematiske. Han tok hovedsakelig utgangspunkt i ytre form (morfologi). Han unngikk å gjøre hval til fisk, men når han beveget seg ned til virvelløse dyr, brukte han intuisjonen. Resultatet var, skriver Dag O. Hessen i sin bok om Linné fra 2000, "fullstendig forvirring".

Klassifikasjoner forandrer seg historisk, og de varierer krysskulturelt. I de første tiårene etter slutten på slaveriet i USA, eksisterte et frodig mangfold av "underraser" - fra "mulatt" (fifty-fifty svart og hvit) til "mustifino" (1/32 svart, 31/32 hvit). En mustifino hadde 31 hvite tipp-tipp-oldeforeldre og én svart. Men han var likevel ikke helt hvit. I dag har systemet blitt forenklet med "one drop"-prinsippet: Det finnes bare svart og hvit, og er man bittelite svart, er man svart. Selv om man bare har én svart tipp-tipp, er det nok til at blodet er blitt tilsmusset.

Faktisk ville mange amerikanske svarte ikke bli oppfattet som svarte på karibiske øyer, men som brune eller “red-skinned”.

Hva slags mennesker finnes – egentlig? Det finnes selvfølgelig ikke noe svar på spørsmålet. Det er opp til oss selv, vi som klassifiserer hverandre, å bestemme det, om det skal være religion eller opprinnelse, kjønn eller alder, personlighetstrekk eller utdannelse som skal være det viktigste. Det siste vi bør gjøre, dersom vi ønsker at flyktninger skal ha noen mulighet til å føle seg hjemme her, er iallfall å nekte dem retten til å være noe annet og mer enn flyktninger. Det er slike ting negerdebatten handler om.